

مأخذ شناسی علوم قرآن

بقلم : استاد مهدی دغاغله

اهواز

مقدمه :

از صدر اسلام ، صحابه بزرگ و تابعین دانشمندان، بحث و بررسی در قرآن کریم را از جهات مختلف، وجهه همت خود قرار دادند و درباره ناسخ و منسوخ، محکم و متشابه، تنزیل و تاویل، عام و خاص، مطلق و مقید، قرائت و تجوید و دیگر موارد مربوط به قرآن، سخن گفتند و این بحث و بررسی درباره قرآن، در تمام قرون و ادوار، روبه گسترش نهاد، و در پرتو این بررسیها، مجموعه‌های حدیث و تفسیر به وجود آمد.

عصر تدوین، در اواخر قرن اول کسی که در قرائت، کتاب نوشت، یحیی بن یعمر (متوفی بسال ۸۹ هجری) بود که یکی از شاگردان ابوالاسود الدؤلی است. او در قریه واسط، به تالیف این کتاب دست زد و به نقل فواد سزگین در «تاریخ التراث العربی» یحیی بن یعمر اختلافاتی را که در مصحفهای معروف مشاهده کرده بود، ضمیمه کتاب خود کرده است.

اهم تحقیقات و تالیفاتی که در قرن دوم، درباره قرآن صورت گرفته بدین شرح است :

- ۱- «عدد آی القرآن» تالیف الحسن بن ابی الحسن یسار بصری (متوفی به سال ۱۱۰).
- ۲- «اختلاف مصاحف الشام و الحجاز و العراق» و «المقطوع و الموصول».
- ۳- «کتاب الوقوف» تالیف شبیه بن نصاب مدنی (متوفی به سال ۱۳۰).
- ۴- «معانی القرآن» تالیف ابان بن تغلب (متوفی به سال ۱۴۱) از صحابه امام سجاد (ع). وی پس از ابن یعمر، اول کسی است که درباره «قرائت» نیز کتاب نوشته است.
- ۵- «احکام القرآن» تالیف محمد بن السائب الکلبی (متوفی به سال ۱۴۶).
- ۶- «الایات المتشابهات» تالیف مقاتل بن سلیمان مفسر (متوفی به سال ۱۵۰).

- ۷- «الوقف و الابتداء» و «القراءات» تالیف ابو عمر و ابن العلاء زبان بن عمار التمیمی (متوفی به سال ۱۵۴).
- ۸- کتابی در قرائت، تالیف حمزه بن حبیب (متوفی به سال ۱۵۶) که یکی از قراء سبعه و از صحابه امام جعفر بن محمد الصادق (ع) است.
- ۹- «معانی القرآن» و «اختلاف اهل الکوفه و البصره و الشام فی المصاحف» و «الجمع و التشنیه فی القرآن» تالیف یحیی بن زیاد الفراء (متوفی به سال ۲۰۷).
- ۱۰- کتاب «الرغیب» در علوم قرآن و غلط رجال، تالیف محمد بن عمر الواقدی، علامه و نویسنده و مورخ معروف (متوفی به سال ۲۰۷).
- ۱۱- اعجاز القرآن، دو جلد و «معانی القرآن» تالیف ابو عبیده معمر بن المثنی (متوفی به سال ۲۰۹).

مهمترین تحقیقات قرن سوم، در این زمینه بدین شرح است :

- ۱- «فضائل القرآن» و «المقصود و الممدود» در قرائت و «غریب القرآن» و «الناسخ و المنسوخ» تالیف ابو عبید القاسم بن سلام (متوفی به سال ۲۲۴).
- ۲- اعجاز القرآن از همان مولف (ابو عبید) و آن جزء اولین کتابهایی است که در این موضوع نوشته شده است.
- ۳- کتابی در شان نزول (اسباب النزول)، از علی بن المدینی (متوفی به سال ۲۳۴).
- ۴- «الناسخ و المنسوخ» احمد بن محمد بن عیسی اشعری شیخ قمیین (متوفی در حدود ۲۵۰).
- ۵- الفیه در تفسیر غریب القرآن، از امام ابوزرعه عراقی (متوفی به سال ۲۶۴).
- ۶- «تأویل مشکل القرآن» و «تفسیر غریب القرآن» و «اعراب القرآن» و کتابی در قرائتها از ابو محمد عبدالله بن مسلم بن قتیبه (متوفی به سال ۲۷۶).
- ۷- «اعراب القرآن» از ابو العباس محمد بن یزید المبرد نحوی (متوفی به سال ۲۸۶۹).

- ۸- کتاب « فضائل القرآن » و کتابی درباره آیاتی که در مکه و آیاتی که در مدینه نازل شده، از ابو عبدالله محمد بن ایوب بن ضریس (متوفی به سال ۲۹۴)
- ۹- رساله جامعی در صنوف آیات قرآن، از ابوالقاسم سعد بن عبدالله اشعری قمی (متوفی به سال ۲۹۹) که علامه مجلسی آنرا یافته و در بحار الانوار، چگونگی آنرا نقل کرده است (رجوع شود به : جلد ۹۳، ص ۹۷، بحار الانوار).
- ۱۰- « الحاوی فی علوم القرآن » در ۲۷ جزء از محمد بن خلف المرزبان (متوفی به سال ۳۰۹).
- ۱۱- « التزیه و ذکر متشابه القرآن » از ابو محمد حسن بن موسی نوبختی (متوفی در حدود ۳۱۰).
- ۱۲- کتاب « المصاحف » و « الناسخ و المنسوخ » و رساله‌ای در قرائتها، از ابوبکر بن ابی داود عبدالله بن سلیمان سجستانی (۳۱۶-۳۳۰).
- ۱۳- « احکام القرآن » از امام شافعی ابی عبدالله محمد بن ادريس (متوفی به سال ۲۰۴).
- در قرن چهارم تالیفاتی بدین شرح پیرامون قرآن به وجود آمد :
- ۱- کتابی در « غریب القرآن » از ابوبکر محمد بن الحسن الازدی، معروف به ابن درید از ادباء بزرگ شیعه که در نحو و لغت دست داشته و به سال ۳۲۱ در گذشته است.
- ۲- « البیان فی علوم القرآن » و « عجائب علوم القرآن » از ابو البرکات عبدالرحمان بن ابی سعید النباری (متوفی به سال ۳۲۸).
- ۳- « فضائل القرآن » از ثقه الاسلام محمد بن یعقوب کلینی (متوفی به سال ۳۲۹).
- ۴- « غریب القرآن » از ابوبکر محمد بن العزیز السجستانی (متوفی به سال ۳۳۰). وی کتاب خود را برحسب حروف تهجی تنظیم کرده و ۱۵ سال در این کار صرف وقت نموده است.
- ۵- « اعراب القرآن » و « الناسخ و المنسوخ » و « معانی القرآن » از ابو جعفر احمد بن محمد النحاس (متوفی به سال ۳۳۸).

- ۶- رساله جامعی در صنوف آیات قرآن از ابو عبدالله محمد بن ابراهیم، معروف به ابن ابی زینب (متوفی در حدود سال ۳۵۰). وی از نزدیکان و خواص کلینی بوده و در کتاب کافی، به کلینی کمک می‌کرده است. این رساله را علامه مجلسی، در جلد ۹۲ بحار الانوار بطور کامل نقل کرده است.
- ۷- «نکت القرآن» از ابو محمد القصاب محمد بن علی الکرخی (متوفی در حدود سال ۳۶۰).
- ۸- «ثواب القرآن» و «التنزیل و التحریف» از ابو عبدالله احمد بن محمد بن سیار (متوفی ۳۶۸) از صحابه امام هادی و امام عسکری.
- ۹- کتابی در احکام قرآن که کتابی است بزرگ در سه جلد، از ابوبکر احمد بن علی رازی حصاص (متوفی به سال ۳۷۰).
- ۱۰- کتابی در احکام قرآن، از ابو الحسن عباد بن عباس طالقانی (متوفی به سال ۳۸۵). وی پدر صاحب بن عباد است.
- ۱۱- «الاستغناء» در علوم قرآن، در یکصد جزء از محمد بن علی الادفوی (متوفی به سال ۳۸۸). صاحب «الطالع السعید» ۲۰ جلد از این کتاب را دیده است.
- ۱۲- «اعجاز القرآن» از قاضی ابوبکر محمد بن الطیب الباقلانی (متوفی ۴۰۳).
- ۱۳- «تلخیص البیان فی مجازات القرآن» و «حقائق التاویل فی متشابه التنزیل» از ابو الحسن محمد بن الحسین الشریف الرضی (متوفی ۴۰۴). موسسه منتدی النشر، در نجف، جزء پنجم کتاب اخیر را یافته و منتشر کرده است. این کتاب برای اولین مرتبه در نجف و سپس در بیروت به چاپ رسیده است.
- ۱۴- «الناسخ و المنسوخ» از هبه الله بن سلامه (متوفی ۴۱۰).
- ۱۵- «بیان اعجاز القرآن» از ابی سلیمان حمد بن محمد بن ابراهیم خطابی بستی (بست شهری است نزدیک کابل از شهرهای خراسان) (متوفی ۳۸۸). این کتاب با اینکه مختصر است ولی از زیباترین نوشته در بیان اعجاز قرآن بشمار می‌رود، شاید بتوان گفت کاملترین نوشته در این زمینه است.

- ۱۶- «الحجّه فی القرائت» از ابی علی فارسی که یکی از شخصیت‌های امامیه است که در قرن چهارم در جامعه علم و ادب و فضل در خشنید.
- ۱۷- «اکنت فی اعجاز القرآن» از ابی الحسن علی بن عیسی رمانی (متوفی ۳۸۶) که روح حاکم بر اغلب کتاب بحث کلامی به سبک جدلی معتزلی است. مهمترین تحقیقات قرن پنجم هجری، پیرامون قرآن بشرح زیر است:
- ۱- کتابی در اعجاز قرآن و کتاب «البیان فی انواع علوم القرآن» از شیخ مفید، ابو عبدالله محمد بن محمد بن نعمان (متوفی ۴۲۳).
- ۲- «خصائص القرآن» از ابو القاسم حسین بن علی (متوفی ۴۱۸). وی سبط ابن ابی زینب نعمانی است که شیعه و در اصل فارسی است و در مغرب سمت وزارت داشته است.
- ۳- «البرهان فی علوم القرآن» از ابو الحسن علی بن ابراهیم بن سعید الحوفی (متوفی ۴۳۰).
- ۴- «المحکم و المتشابه فی القرآن» از ذو الجدین ابو القاسم علی بن الحسین علم الهدی السید المرتضی (متوفی ۴۳۶).
- ۵- «الکشف عن وجوه القراءات السبع» در دو جزء که علل و دلایل اختلاف قرائتها را بیان می‌کند و اثر خوبی به شمار می‌آید. مولف آن ابو محمد مکی بن ابیطالب است که به سال ۴۳۷ در گذشته است.
- ۶- «التیسیر» درباره قرائت‌های هفتگانه و «الحکم» در نقط و «المقنع» درباره رسم الخط مسحف‌های مراکز مختلف، از ابو عمر والدانی (متوفی ۴۴۴).
- ۷- «الناسخ و المنسوخ» از ابو محمد علی بن احمد بن سعید بن حزم ظاهری (متوفی ۴۵۶).
- ۸- مقدمه تفسیر «التبیان» از شیخ الطائفه ابو جعفر محمد بن الحسن الطوسی (متوفی ۴۶۰)، مشتمل بر نفی تحریف قرآن، نهی از تفسیر به رای، حجیت ظواهر قرآن، اقسام معانی قرآن، ظهر و بطن قرآن، محکم و متشابه در قرآن. انواع نسخ، اسامی قرآن و سوره‌ها و آیات آن و دیگر مباحث مربوط به قرآن.

- ۹- « اسباب النزول » و « فضائل القرآن » از ابو الحسن علی بن احمد الواحیدی (متوفی به سال ۴۶۸).
- ۱۰- « المفردات فی غریب القرآن » که اثر بسیار با ارزشی است و برخی از اساتید فن، از آن به معجزه‌ای از معجزات فن قرآنی تعبیر کرده‌اند. مولف آن ابوالقاسم حسین بن محمد الراغب الصفهانی است که به سال ۵۰۲ در گذشته است.
- ۱۱- « الرسالة الشافیه » از ابی بکر عبدالقاهر جرجانی (متوفی ۴۷۱) که روش او در این کتاب اینست که از طریف تحدی، عاجز بودن عرب در مقابله با قرآن را ثابت نماید.
- ۱۲- « حجه القراءت » از قاضی ابی زرعه عبدالرحمان بن محمد (متوفی ۴۱۰). روش او در کتاب، همان روش ابن علی فارسی است که یکبار در دانشگاه بنگازی تونس و یکبار در بیروت چاپ شده است.
- ۱۳- « متشابه القرآن و تنزیه القرآن عن المطاعن » که هر دو از ابی الحسن عمادالدین قاضی عبدالجبار است (متوفی ۴۱۵).
- تالیفات مهم قرن ششم هجری، پیرامون قرآن بدین شرح است :
- ۱- « مجمع البیان » تفسیری با عظمت از امین الاسلام ابوعلی الفضل بن الحسن اطبرسی (متوفی ۵۴۸) که در مقدمه آن به شکل مقدمه « التبیان » مسائل مربوط به قرآن مورد بحث قرار گرفته است. در این مقدمه مسائل مورد بحث مفصل‌تر و منقح‌تر از مقدمه « التبیان » است.
- ۲- « وجوه القرآن » به فارسی، از ابو الفضل جیش بن ابراهیم بن محمد التقلسی (متوفی به سال ۵۵۸).
- ۳- « فقه القرآن » از قطب الدین ابوالحسین سعید بن هبه الله الراوندی (متوفی ۵۷۳). گفته شده است که وی اولین کسی از علماء شیعه است که در تفسیر آیات حقوقی و احکام قرآن تالیف کرده است، ولی همانطور که گفته شد : محمد بن السائب الکلبی و عباد بن عباس الطالقانی، در این مورد بر وی پیشی گرفته‌اند.

- ۴- « التعريف و الاعلام بما ابهم فى القرآن من الاسماء و الاعلام » که پیرامون مبهمات قرآن و تالیف ابوالقاسم عبدالرحمان معروف به سهیلی است.
- ۵- « متشابهات القرآن و مختلفه » در دو جزء ، از رشید الدین ابو جعفر محمد بن علی بن شهر آشوب (متوفی ۵۸۸) که شاگرد قطب راوندی است.
- ۶- « حرز الامانى و وجه التهانی » قصیده‌ای درباره قرائتها معروف به « شاطبیه » از ابو حمد القاسم بن فیره الشاطبى، امام القراء (متوفی ۵۹۰).
- ۷- « فنون الافنان فى عجائب علوم القرآن » و « المجتبى فى علوم تتعلق بالقرآن » از ابوالفرج عبدالرحمان بن علی، معروف به ابن الجوزى (متوفی ۵۹۷).
- ۸- « البيان فى غريب اعراب القرآن از ابى البركات ابن انبارى عبدالرحمان بن محمد (متوفی ۵۷۷).
- ۹- « الاحكام القرآن » از ابى بكر محمد بن عبدالله معروف به ابن عربى (متوفى ۵۴۳) که در چهار جلد چاپ شده است.

اهم تحقیقات قرن هفتم هجری، پیرامون قرآن :

- ۱- « املاء مامن به الرحمن فى وجوه الاعراب و القراءآت » از ابوالبقاء عبدالله بن الحسين العکبرى (متوفى ۶۱۶).
- ۲- « جمال القراء و کمال الاقراء » در قرائت، از علم الدین علی بن محمد السخاوی (متوفى به سال ۶۴۳).
- ۳- رساله‌ای موجز، پیرامون لغات قبائل در قرآن که اثر زیبایی به شمار می‌آید. این تحقیق، در حاشیه تفسیر جلالین به چاپ رسیده و جلال الدین سیوطی، خلاصه آنرا در نوع هفتم و سیام « الاتقان فى علوم القرآن » آورده است. مؤلف آن ابوالقاسم، شاگرد شرف الدین ابو الحسن علی بن المفضل المقدسى (متوفى در حدود ۶۵۰) میباشد.

چاپ کننده این رساله، مؤلف آنرا، ابوالقاسم بن سلام، فرض کرده است، در حالیکه ابن سلام که نام او ابو عبید القاسم بن سلام است، به سال ۲۴۴ در گذشته است و

مؤلف این رساله، استجلره خود را از علی بن المفضل (متوفی به سال ۶۱۱)، نقل کرده است.

۴- « بدیع القرآن » از ابی الاصبع، عبدالعظیم بن عبدالواحد (متوفی ۶۵۴ هجری)، این تحقیق اثر زیبایی به شمار می‌آید و در آن انواع « بدایعی » که در آیات قرآن به کار رفته تشریح شده است.

۵- کتابی در « مجاز قرآن » از ابو محمد عبدالعزیز بن عبدالسلام، معروف به « العز » (متوفی ۶۶۰).

۶- « سعد السعود فی مختلف شوون القرآن و تاریخه و تفسیر مشکله » از قدوه العارفین رضی الدین ابو القاسم علی بن موسی بن جعفر بن طساووس (متوفی ۶۶۴).

۷- « المرشد الوجیز فیما يتعلق بالقرآن العزیز » از ابو شامه شمس الدین عبدالرحمان بن اسماعیل (متوفی ۶۶۵).

۸- « اسئله القرآن المجید و اجوبتها » از محمد بن ابوبکر الرزای (متوفی به سال ۶۶۶). این کتاب محتوی ۱۲۰۰ سوال و جواب درباره غرائب آیات قرآن است. این بود مهمترین تحقیقاتی که تا قرن هفتم هجری، درباره قرآن انجام گرفته است. اما تحقیق درباره علوم قرآن به معنی واقعی کلمه، در قرنهای هشتم و نهم هجری صورت گرفته است و این است اهم تالیفات قرن هشتم هجری درباره علوم قرآن :

۱- « البرهان فی علوم القرآن » از امام بدر الدین محمد بن عبدالله الرزکشی (متوفی ۴۹۷). این کتاب با ارزش دارای ۴۷ قسمت است که پیرامون علوم قرآن بحث کرده است.

۲- « کشف المعانی عن متشابهات المثانی » از بدر الدین محد بن ابراهیم، معروف به ابن جماعه (متوفی ۷۳۳).

۳- « الناسخ و المنسوخ » از کمال الدین عبدالرحمن بن محمد الحلّی، معروف به ابن العتافی (متوفی در حدود ۷۷۰).

۴- « فضائل القرآن » از ابو الفداء اسماعیل بن عمر، معروف به ابن کلثیر (متوفی ۷۴۴).

مهمترین تحقیقات قرن نهم پیرامون علوم قرآن به این شرح است :

۱- « مواقع العلوم فی مواقع النجوم » از جلال الدین البلقینی (متوفی ۸۲۴) که مشتمل بر پنجاه نوع است .

۲- جلال الدین سیوطی (متوفی ۹۱۱)، این کتاب را مبنای کار خود در علوم قرآن قرار دارد و با تنقیح و تهذیب آن، کتابی به نام « التحبیر فی علوم التفسیر » در ۲۰۲ نوع به وجود آورد و به سال ۸۷۲ این کار را به پایان برد.

۳- وی سپس به کتاب « البرهان » امام زرکشی دست یافت و آنرا بهتر از آنچه در این باره بوجود آورده بود، دید و لذا وقت خود را به تنقیح و تحریر آن اختصاص داد و بر اساس آن، کتاب « الاتقان فی علوم القرآن » را تالیف کرد. این کتاب مشتمل بر ۸۰ نوع و محتوی علوم مربوط به قرآن است و آخرین تألیفی جامع و بدیعی است که در این زمینه بوجود آمده است و در قرون متاخر، کتابی به گستردگی و جامعی « الاتقان » تالیف نشده و آنچه تالیف گردیده رساله‌های مختصر و کوچکی است که به بحث از قسمتی از علوم قرآن اختصاص یافته است.

۴- « کنز العرفان فی فقه القرآن » از فاضل سیوری، ابو عبدالله المقداد بن عبدالله الحلی الاسدی (متوفی ۸۲۶).

۵- « النشر فی القراءات العشر و « غایه النهایه فی طبقات القراء » و « فضائل القرآن » از ابو الخیر شمس الدین محمد بن محمد، معروف به ابن الجوزی (متوفی ۸۳۳).

۶- « الاتقان فی فضائل القرآن » از ابو الفضل احمد بن علی بن حجر العسقلانی (متوفی ۸۵۲).

۷- « الناسخ و المنسوخ » از شهاب الدین احمد بن عبدالله بن سعید بحرانی، معروف به « ابن متوج » (متوفی ۸۳۶)، که از شخصیت‌های امامیه است و

معاصر شهید اول و از شاگردان او بوده است و قاری عبدالجلیل حسینی (متوفی ۹۷۶) آنرا شرح کرده و آنرا به امیر احمد، حاکم جیلان تقدیم کرده است و توسط دکتر محمد جعفر اسلامی که معاصر ماست به فارسی ترجمه شده است.

اهم تحقیقات قرن دهم پیرامون علوم قرآن بدین شرح است :

۱- « فتح الرحمان بکشف مایلتبس فی القرآن » از قاضی زکریا بن محمد الانصاری (متوفی ۹۲۶).

۲- « الحسان فی علوم القرآن » از ابو عبدالله جمال الدین محمد بن احمد بن سعید المکی (متوفی به سال ۹۳۰).

۳- « القول المذهب فی بیان ما فی القرآن من الرومی المعرب » از محمد بن یحیی الجبلی التاذقی (متوفی ۹۶۳) که ظاهراً آنرا از کتاب « المذهب فیما وقع فی القرآن من المعرب » تألیف جلال الدین سیوطی اخذ کرده است.

۴- « معترك القرآن » در موضوع اعجاز قرآن از جلال الدین سیوطی (متوفی ۹۱۱) که جامعترین کتاب در این موضوع است که با اسلوب فنی و منظم نوشته شده و در سه جلد بزرگ چاپ شده است.

۵- « احکام القرآن » که زبده البیان نامیده شده است، از مولی احمد بن محمد، مشهور به مقدس اردبیلی (متوفی ۹۹۳) که کتابی است که بر اساس تحقیق و دقت پایه ریزی شده است.

تحقیقات قرن یازدهم در این باره بدین شرح است :

۱- رساله موجزی در متشابهات قرآن در پرتو فلسفه اشراق، از مولا صدر الدین محمد بن ابراهیم شیرازی (متوفی ۱۰۵۰).

۲- بحثهایی در مسائل مهم قرآن، در مقدمه تفسیر الصافی، از مولا محسن فیض کاشانی (متوفی ۱۰۹۱).

۳- جزء ۹۲ و قسم اول، از جزء ۹۳ بحار الانوار که از مسائل و علوم مربوط به قرآن بحث کرده است. این دائره المعارف اسلامی بزرگ، از مولا محمد باقر مجلسی متوفی به سال ۱۱۱۱ می باشد. مجلسی مسائل مربوط به قرآن را در

پرتو مذهب اهل بیت مورد بحث قرار داده و آراء مخالف را مورد طرح و نقد قرار داده است.

نوشته او درباره قرآن مشتمل بر ۱۳۰ باب است. در باب ۱۲۸، پیرامون صنوف آیات قرآن، به روایت نعمانی از امیرالمومنین (ع)، سخن گفته و در باب ۱۲۹ سخنان کسانی را که تصور کرده‌اند در قرآن تناقض وجود دارد، نقد و بررسی کرده و به بحث امام امیرالمومنین (ع) بابرخی از زنادقه در این اشاره کرده و در هر مورد پاسخ کافی داده که اطلاع از آن ضروری به نظر می‌رسد.

۴-۱۶ مقدمه در آغاز تفسیر « البرهان » پیرامون علوم قرآن، از سید هاشم بن سلیمان الحسینی البحرانی (متوفی ۱۱۰۹).

۵- « احکام القرآن » که مسالک الافهام هم نامیده شده است، مولف آن فاضل کاظمی (از شخصیت‌های قرن ۱۱) می‌باشد.

در قرن دوازدهم، تحقیقاتی در این زمینه بدین شرح انجام گرفته است :

۱- « اتحاف فضلاء البشر فی القراءات الاربعه عشر » از ابن البناء احمد بن محمد الدمیاطی (متوفی ۱۱۱۶).

۲- « مرآة الانوار و مشکاة الاسرار » از ملا ابو الحسن بن محمد طاهر بن عبدالحمید النباطی الفتونی (متوفی ۱۱۳۸). این تالیف مشتمل بر سه مقدمه است، هر مقدمه‌ای دارای چند مقاله است و هر مقاله‌ای شامل چند فصل است که تعداد مجموعه فصلها، ۲۵ فصل است. مقاله دوم از مقدمه سوم درباره تاویل کلماتی است که در قرآن آمده و در حدود ۱۲۰۰ کلمه است که برحسب حروف تهجی مرتب شده و هریک جداگانه مورد بحث قرار گرفته است. خاتمه کتاب نیز مشتمل بر هشت فایده است.

۳- « بدایع البرهان فی وصف حروف القرآن » از شیخ مصطفی بن عبدالرحمان بن محمد الازمیری (متوفی ۱۱۵۵).

۴- « اتحاف فضلاء الامه فی القراءات السبع » از حسن بن علی بن احمد المنطاوی (متوفی به سال ۱۱۷۰).

- ۵- « ارشاد الرحمان » پیرامون علل نزول و ناسخ و منسوخ و محکم و متشابه و اصول علم تجوید از شیخ عطیه الاجهوری (متوفی ۱۱۹۰).
- ۶- « حجیه ظواهر الکتاب » رساله‌ای تحقیقی از وحید بهبهانی، مولا محمد بساقرین محمد اکمل، معروف به استاد اکبر (متوفی ۱۲۰۶).
- تحقیقات قرن سیزدهم درباره قرآن بدین شرح است:
- ۱- « حل مشا کل القرآن » از مولا محمد جعفر بن سیف الدین استرآبادی (متوفی ۱۲۶۳).
- ۲- « رساله‌ای در حجیت ظواهر کتاب » از استاد متأخرین، مولا مرتضی بن محمد امین انصاری شوشتری (متوفی ۱۲۸۱).
- ۳- « خلاصه البیان فی حل مشکلات القرآن » از مولا محمد تقی هروی اصفهانی (متوفی به سال ۱۲۹۹).
- ۴- « حجیه القراءت « السبع » و « حجیه ظواهر الکتاب » از میرزا محمد بن سلیمان التنکابینی (متوفی ۱۳۲۰).
- ۵- « ایضاح المشتبهات فی تفسیر مشکل القرآن » از مولا محمد تقی بن محمد حسین کاشانی (متوفی به سال ۱۳۱۶).
- در قرن اخیر نیز بسیاری از دانشمندان به تالیف کتابهایی پیرامون تاریخ و علوم و دیگر مسائل مربوط به قرآن دست زده‌اند که اهم آنها بدین شرح است:
- ۱- « مناهج العرفان فی علوم القرآن » از سید احمد حسین بن رحیم علی امروهی (متوفی ۱۳۲۸).
- ۲- « منهج الفرقان فی علوم القرآن از استاد محمد عبدالعظیم زرقانی.
- ۳- « نثر المرجان فی رسم القرآن » در هفت جلد، از محمد غوث الناطی الاوکانی.
- ۴- « مناهل العرفان فی علوم القرآن » از استاد محمد عبدالعظیم زرقانی.
- ۵- « تحفه الاحباب » پیرامون بیان آیات قرآن و سوره‌های مکی و مدنی، از حیدر قلی بن نور محمد، معروف به سردار کابلی.

۶- «النبأ العظيم» پیرامون نظریه‌های جدید درباره قرآن، از دکتر محمدعبدالله دراز.

۸- «تاریخ القرآن» از استاد محقق، شیخ ابو عبدالله زنجانی.

۹- «اعجاز القرآن» از استاد مصطفی صادق الراقعی.

۱۰- «اضواء علی متشابهات القرآن مشتمل بر ۱۶۰۰ سؤال و جواب، از شیخ یاسین عاملی.

۱۱- «مباحث فی علوم القرآن» از دکتر صبحی الصالح.

۱۲- «التصویر النفی فی القرآن» و «مشاهد القیامه فی القرآن» از استاد سید قطب.

۱۳- «مقدمه تفسیر «آلاء الرحمن» از امام و علامه مجاهد شیخ محمد جواد بلاغی. این مقدمه با ارزش، شامل مهمترین مسائل و مباحث مربوط به قرآن است و نظریاتی در آن یافت می‌شود که اطلاع از آنها ضروری است. این مقدمه به ضمیمه تفسیر سید عبدالله شبر که اخیراً در مصر به چاپ رسیده نیز منتشر شده است.

۱۴- مقدمه تفسیر الیبیان، از مرجع بزرگ تقلید، استاد امام خوئی- دام ظلّه- در این مقدمه مسائل مهم مربوط به قرآن مورد بحث و بررسی قرار گرفته که بسیار با ارزش و در محافل علمی مورد توجه و عنایت است بطوریکه هیچ محققى از مراجعه بدان بی‌نیاز نیست. *شکاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی*

۱۵- «قرآن در اسلام» از علامه بزرگ سید محمد حسین طباطبائی که شامل بحثهای جامعی پیرامون مسائل قرآن است. علاوه بر مباحثی که مولف محترم در تفسیر با ارزش خود بنام «المیزان» آورده است.

در این مقدمه تمام تالیفات پیرامون قرآن گرد آوری نشده و به آنچه که در این زمینه معروف است اکتفا شده است و این خود نشان دهنده کوشش دانشمندان اسلامی نسبت به تحقیق و بررسی این کتاب مقدس و همیشگی است و امید که کوششهای آنان در پیشگاه خدای متعال مورد قبول واقع گردد و از رحمت بیدریغ خود بهره‌مندشان کند.

از قرن دوازدهم، دانشمندان غربی، همگام با علماء اسلامی، به بحث و تحقیق در مسائل مربوط به قرآن، دست زدند. آنان نخست پیرامون تاریخ قرآن و کتابهایی که درباره قرآن تالیف شده به بحث و تحقیق پرداختند. در نیمه قرن چهاردهم، مجمع علمی آلمان در مونیخ، به کاری بس بزرگ و پسندیده دست زد. این مجمع به قرآن کریم توجه خاصی مبذول داشت و تمام منابع و مآخذ مربوط به قرآن و علوم قرآنی را تا آنجا که میسر بود گرد آورد. مسوولیت این کار به عهده استاد «برگسته است» بود. وی به سال ۱۳۵۲ هجری مطابق با ۱۹۳۳ میلادی در گذشت و مجمع مذکور، سرپرستی این مهم را به «آرتور تیزل» استاد زبان عربی در مونیخ واگذار کرد. وی طی نامه‌ای که به مجمع علمی عرب در دمشق فرستاده، نوشته است:

«ما برای ایجاد تسهیلات نسبت به علاقمندان، تصمیم گرفته‌ایم: هریک از آیات قرآن را در لوحه‌ای مخصوص ثبت کنیم. هر آیه قرآن در این لوحه، با تمام خطوطی که تا کنون نوشته شده و در مصحفهای مختلف موجود است و ما به آنها دسترسی پیدا کرده‌ایم، ثبت خواهد شد و نیز تمام قرائتهای مختلف مربوط به هر آیه که در متون مختلف و تفسیرهای متعدد مربوط به هر عصر وزمانی یافته می‌شود، در این لوحه خواهد آمد.»

این مجمع مهمتريت کتابهایی را که درباره قرآن تالیف شده است، چاپ منتشر کرده که از آنجمله است:

«التیسیر فی القراءآت السبع» از ابو عمر والدانی و کتاب «المقنع فی رسم مصاحف الامصار» به همراه کتاب «النقط» که این دو نیز از ابو عمر والدانی است و کتاب «مختصر الشوان» از ابن خالویه و کتاب «المحتسب» از ابن جنی و کتاب «غایه النهایه» در طبقات قراء از شمس الدین ابن جوزی و کتاب «معانی القرآن» از قراء و رساله‌ای در تاریخ علوم قرآن به زبان آلمانی که اسامی تمام کتابهایی را که در سراسر دنیا درباره قرآن تالیف شده، در آن گرد آورده‌اند.

آنچه درباره مجمع علمی آلمان ذکر شد، استاد شیخ ابو عبدالله زنجانی که عضو مجمع علمی عرب در دمشق بوده در تاریخ قرآن خود آورده است. در هر صورت، جنگ جهانی دوم به فعالیتهای این مجمع پایان داد و این کار مهم را که هر روز رو به گسترش بود به عالم فراموشی سپرد که بی نهایت مایه تاسف است.

قرآن و تفسیر عصری

پژوهشی در نگرش عصری به قرآن

زمینه‌ها و نتایج آن

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

سید محمد علی ابازی

زمستان ۱۳۷۵ هـ. ش

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

أهل البيت

AHLUL BAYT (A.S)

تصدرها رابطة أهل البيت (ع) الإسلامية العالمية بالعربية والإنكليزية والفرنسية
المجلة العربية . العدد الثامن والخمسون - شهر رمضان 1430 هـ - كانون الأول 1999 م

إنما يريد الله
ليذهب عنكم
الرجس أهل
البيت
ويطهركم
تطهيرا

داخل العدد : مجلة الإيمان

إحياء أمر أهل البيت (ع) مسؤولية كل مسلمة ومسلم

- ❖ تعصب الإعلام الغربي ضد الإسلام .
- ❖ الدعوة إلى تقليد المذاهب السابقة .. جنائية في حق الإسلام .
- ❖ الكمالات الإنسانية والروحية في حياة الإمام علي بن الحسين (ع) .
- ❖ البشارة بالرسول الكريم (ص) في كتب المهديين .
- ❖ أصل الكون في القرآن الكريم ونهج البلاغة .
- ❖ قرات لك هذا الكتاب : (القاديانية) ربيبة الاستعمار .
- ❖ حرمة الفناء في أحاديث أهل البيت (ع) .
- ❖ ندوة القراء .. كيف يكون الجهاد في هذا العصر ؟
- ❖ الصحابة والصحبة في الكتاب والسنة .